

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

במאמר זה אבקש לסקור את תולדות 'הגבעה הרוסית' שבין כפר עציון לצומת גוש עציון. בהקשר זה נעסוק בהתיישבות המיוחדת במקום, ב'מנזר הרוסי' שאיננו עוד, באדם שנטע עצי פרי בהרי יהודה, ובקשר של יזמת המיסיון הכנסייתי הרוסי לתולדות גוש עציון המאוחרות יותר.

מי היה על הרי גוש עציון לפני הראשונים?

יישובי גוש עציון לא הוקמו בחלל ריק. לפני עליית חברי 'קבוצת אברהם' על הקרקע ב-30.4.1943 פעלה במקום חברת 'אל ההר' של שמואל צבי הולצמן, שהכשירה את האדמה לחקלאות וקבעה על המפה את השם 'כפר עציון'. לפניו, ב-1927, הגיעה להרי יהודה חברת 'זכרון דוד', שייסדה את היישוב מגדל עדר. מן הקבוצה הזאת קנה ש"צ הולצמן את האדמות לפרויקט ההתיישבות שלו. כל זה ידוע ומתועד.¹ ואולם, התבוננות בתמונות וקטעי פרסומים ישנים מעלה שאלות מסוימות. באלבום התמונות של ש"צ הולצמן נמצאה תמונה של "עצי פרי ב'כפר-עציון'" (ראו איור מספר 1).

העץ בתמונה דומה לתפוח, לפי הסמוכות שמחזיקות את הענפים הכבדים מפרות; אלא שעץ התפוח המצוי מתחיל להניב פירות רק בשנה החמישית לחייו, ומגיע לממדים של העץ שבתמונה כעבור עשרים שנה לפחות. חברת 'אל ההר' עלתה על הקרקע בשנת תרצ"ד, ובשנת תרצ"ו כבר עזבה את המקום בפרוץ המרד הערבי. היא פעלה באזור כשנתיים בלבד. כיצד, אם כן, הספיק לצמוח בכפר עציון עץ פרי מרשים כזה?

חברת 'אל ההר' הודיעה לציבור בחוברת הפרסומת שלה:

1. ראו למשל: י' בן-יעקב, **גוש עציון – חמישים שנות מאבק ויצירה**, כפר עציון תשל"ח; מ' נאור (עורך), **גוש עציון מראשיתו עד תש"ח** (עידן 7), ירושלים תשמ"ו; וספרים אחרים.

המומחים המפורסמים שבארץ ביקרו את המקום ובחנו את הקרקע, ומצאו שמכל הבחינות מתאים המקום להתיישבות על יסוד של מטעי פירות ומשקי-עזר.²

ואולם, אם בזמן הקמת החברה הייתה בידי אנשיה רק חוות דעת מומחים על אפשרות הנטיעה – איך הספיקו לגדול בהרי יהודה אילנות כה ענפים? בחוברת פרסום אחרת של חברת 'אל ההר' נכתב:

...חשוב לציין כי באיזור כפר עציון נמצאים כעת שרידי יערות מהפירות השונים שחברת 'אל ההר' מתכוננת לנטוע, כמו: התפוח, האגוז, הבטנים וכו'.³
...גם מהעצים הבודדים שניטעו על ידי מנזרים באיזורי ההרים אנו למדנו באופן ברור ומוחלט שמספר חשוב של מיני פירות וזניהם מכניסים מדי שנה בשנה רווחים עצומים.⁴

איור מספר 1: צילום מאלבומו הפרטי של ש"צ הולצמן (באדיבות הארכיון לתולדות גוש עציון על שם דב קנוהל).

2. בן-יעקב (לעיל, הערה 1), עמ' 28.
3. **כפר עציון – נוסד על ידי חברת אל ההר**, תל אביב 1934, עמ' 8. באדיבות הארכיון לתולדות גוש עציון על שם דב קנוהל. אני מודה לישראל שדיאל, מנהל הארכיון, על עזרתו הרבה.
4. שם, עמ' 3.

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

הייתכן, אם כן, שהעץ שבתמונה צמח ב'שרידי היערות'? אפשרות אחרת היא שהעץ הוא 'ירושה' מחברת 'זכרון דוד'. כך אכן נכתב בעיתונות דאז:

משפחות אלה התחילו לנטוע בערך כ-15-20 אלף גפנים, זיתים ועצי פרי אחרים...⁵

אולם מכתבה אחרת, שפורסמה כעבור שלושה חודשים, עולה תמונה שונה. שם מובא ריאיון עם אחד החברים של קבוצת 'זכרון דוד':

– ...לעת עתה נטענו מעט גפנים.

– האם יודע אתה לעבוד בחקלאות?

– לא.⁶

גם אנשי 'אל ההר' כתבו שתושבי מגדל עדר התפרנסו ממשק חלב.⁷ טיפוח בוסתני עצי פרי דורש מיומנות וניסיון, ו"עצי פרי אחרים" נשארו, כנראה, רק בתכניות. ואולם, מן התמונות והמקורות שהוצגו בתחילה נראה, שש"צ הולצמן בהגיעו לשטחי 'כפר עציון' העתידי מצא בהם עצי פרי שניטעו כמה עשרות שנים קודם לכן וכבר הניבו פירות. אם חברי 'זכרון דוד' לא נטעו אותם, מי אפוא נטע אותם? תושבי המקום הערביים היו מעטים, ונטעו מדור לדור בעיקר זיתים וגפנים. לא היה להם ניסיון בגידול עצי פרי אחרים. התחנה הניסיונית החקלאית באל-ערוב קמה רק בתקופת המנדט, זמן מועט לפני התחלת פעילותו של ש"צ הולצמן, ולא הספיקה להכשיר חקלאים.⁸ על כן, יש לחפש את הנוטעים במקורות אחרים.

ראשית הפעילות הרוסית בבית זכר

מערכה מברכות המים הבריטיות ליד כביש 60, בדרך לכפר עציון, נמצאת גבעה הידועה בשם 'הגבעה הרוסית' או 'גבעת המנזר הרוסי'. תושבי המקום הערביים והמפות הטופוגרפיות מכנים אותה דיר שעאר.⁹ 'המנזר הרוסי' תופס מקום נכבד בתולדות הקרבות על גוש עציון באביב 1948.¹⁰ בעת ההיא נמצאו במבנה המנזר כמה נזירים ומשפחה ערבית (משפחת חאסבון) שחכרה את הקרקעות;¹¹ אך המבנה הגדול

5. דבר, 6.1.1927.

6. שם, 31.3.1927.

7. ראו: בן-יעקב (לעיל, הערה 1), עמ' 34.

8. ראו: ד' עמית, 'תמורות בנופי גוש-עציון – בעקבות סיפורי נוסעים מן המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים', בתוך: **גוש-עציון מראשיתו עד תש"ח** (לעיל, הערה 1), עמ' 17.

9. ראו למשל: http://www.geographic.org/geographic_names/west_bank/k/kh.html, שם מכונה המקום Khirbat Deir Sha'ar. במפות אחרות ניתן למצוא שם דומה: דיר שהר, דיר שאר, בית שעאר, בית שער, بیت شعار, Dayr Shi'ar, Dayr Shi'ar, Dayr Shi'ar, Deir Sha'ar.

10. ראו: ד' קנוהל, **גוש עציון במלחמתו**, ירושלים תשי"ד, עמ' 318 ואילך.

11. על קורות משפחה זו קיים מידע רב בארכיון לתולדות גוש עציון על שם דב קנוהל.

והיפה שתועד בצילומים אינו מתיר ספקות: שנים מועטות לפני כן היו שם חיים תוססים (ראו איור מספר 2).

מה ידוע על 'המנזר הרוסי' בהרי יהודה? כך למשל תיארו דב קנוהל:

משמאל לדרך הפנימית, על גבעה נישאה (950 מטר) עומדים בניני המנזר הרוסי חבויים **בתוך מטע עצים**. המנזר נבנה לפני מלחמת העולם הראשונה (1902) כתחנת אכסון לעולי רגל רוסיים בדרכם מירושלים לחברון.¹²

המנזר מוזכר גם בסקרים אחרים של האזור, אך עם טעות בתאריך ייסודו.¹³ כן ידוע לחוקרים שהאדמות בקרבת בית שעאר היו לימים בבעלות קבוצת 'אל ההר', וקרן קיימת לישראל העבירה אותן ליישובי גוש עציון;¹⁴ מאידך, תולדות האחוזת הרוסית עצמה היו ידועות עד הזמן האחרון רק על פי מקור מידע קצר וענייני – מכתבו של ראש נציגות הכנסייה הרוסית בישראל, הארכימנדריט אנטוני, אל אריה רוטנברג,

איור מספר 2: מבט מלמטה על המנזר הרוסי. צילום מאלבומו הפרטי של ש"צ הולצמן (באדיבות הארכיון לתולדות גוש עציון על שם דב קנוהל).

12. קנוהל (לעיל, הערה 10), עמ' 10.

13. ראו: מ' מרקוס וד' עמית, **הר חברון – סקר נוף ומסלולי טיול**, ירושלים תשמ"ט, עמ' 89.

14. ראו: י' כץ, **ההתיישבות היהודית בהרי חברון ובגוש עציון – 1940-1947**, רמת גן תשנ"ב, עמ' 37, 101, 134, 135, 138.

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

חוקר תולדות גוש עציון. המכתב התפרסם כנספח למאמר על מערות הגבעה.¹⁵ הארכימנדרט מתאר בקצרה את קניית הקרקע על ידי הכנסייה הרוסית, את ייסוד המנזר כאכסניה לצליינים ואת מערכת המנהרות. הוא מפנה אל המאמרים בכתב העת של המיסיון הרוסי *Святая Земля* (= **ארץ הקודש**), שסקרו את תולדות המנזר; ואולם כעת כבר מצוי בידינו מידע מגוון ומקורי יותר.

הכנסייה הרוסית האורתודוקסית פעלה בארץ ישראל החל מאמצע המאה התשע עשרה. לפעילות זו היו שתי מטרות: סיוע לוגיסטי לצליינים הרוסיים, וחיזוק נוכחות האימפריה הרוסית במזרח התיכון.¹⁶ לשם כך רכש המיסיון הרוסי בראשות הארכימנדרט אנטונין (קפוסטין) שטחים רבים בסוף המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים: 'מגרש הרוסים' הנמצא מערבה מהעיר העתיקה בירושלים, אדמות בעין כרם, חלקות בהר הזיתים, 'אלון ממרא' בחברון, שטחים ביפו, בנצרת, בטבריה, בחיפה וביריחו. נזירי המיסיון פעלו בקרב ערבים-נוצרים, וכך ייסדו בבית ג'אלה בית ספר לבנות, סמינר למורות (לא נשתמרו) ומרפאה (עכשיו – קפה-מוזאון).¹⁷ בין השאר ביקשו פעילי המיסיון להקים תחנת ביניים עבור אורחות הצליינים ההולכות מירושלים לחברון.

בארכיון המיסיון הרוסי הכנסייתי בארץ הקודש נמצאים מסמכים המתארים את ראשית ימי 'המנזר הרוסי'. אנשי הכנסייה קראו למקום 'בית זכר' או 'בית זכריה' עקב הזיהוי המוטעה שלו למקום מגוריו של זכריה, אבי יוחנן המטביל, אחד ממייסדי הנצרות.¹⁸ כך מתוארת רכישת המקום:

ב-1 במאי 1903 נרשמה הקבלה שבה חוסיין חאשם אפנדי חוסייני, חליל נסטאס ומורקוס מוסא מוכרים לנזיר ולדימיר [גיגאנוב] את חלקת ח'ירבת שער עם ציון גבולותיה. המוכרים קיבלו על עצמם את כל הוצאות הרישום וגם את הרחבת הדרך הישנה אל החלקה. הנזיר ולדימיר קיבל כמה פעמים מהמיסיון כסף לביצוע העסקה הזאת שעלתה

15. ראו: ש' בן-שלום, 'מערות המנזר הרוסי', **נקודות צוריות** 13, תשמ"ז, עמ' 145-147.

16. Архимандрит Н. Ротов, *История русской духовной миссии в Иерусалиме*, 1997, глава I Серпуховский Высоцкий мужской монастырь, (= הארכימנדרט נ' רוטוב, **תולדות המיסיון הכנסייתי הרוסי בירושלים**, המנזר סרפוחוב, 1997, פרק א). הספר זמין לקריאה ברשת: <http://www.rusdm.ru/history.php?item=10>.

17. ראו: Н. Лисовой, 'К святыням Православного Востока', *Московская перспектива* 2, 2005 (= נ' ליסובי, 'אל קודשי המזרח האורתודוקסי', העיתון **נקודת מבט מוסקבאית**, גיליון 2, 2005). העיתון זמין לקריאה ברשת: <http://www.mperspektiva.ru/info/archive.html>.

18. ראו: B. Meistermann, *La Patrie De Saint Jean-Baptiste*, Paris 1904, pp. 93-100; I. Филипп, 'Аинь-Каремъ или Беть-Захаръ?', *Святая Земля – Журнал Русской Духовной Миссии в Иерусалиме* 1937, 1, стр. 10-16 (= ה' פיליפ, 'עין כרם או בית זכר?', **ארץ הקודש – כתב העת של המיסיון הכנסייתי הרוסי בירושלים**, 1937, גיליון 1, עמ' 10-16).

18500 פרנקים.¹⁹ הקושאן הראשון נרשם על שם מתורגמן המיסיון ג"נ חלבי, נתין תורכיה, נוצרי אורתודוקסי, ורק ב-23 באוגוסט 1903 נערך הקושאן הזמני [אל-מוחר] על שם הארכימנדרט לאוניד [סנצוב].²⁰

בשנת 1903 נקנתה חלקת אדמה בבית זכר. לימים נבנה שם בית הכנסת אורחים ל-1000 איש, נשתל גן עצי פרי שאמור להפיק רווחים רבים, נעשה בית תפילה ל-300 איש.²¹

באוקטובר 1903 דיווח הארכימנדרט לאוניד על רכישה זו לדרג כנסייתי גבוהה, המטרופוליט של סנקט פטרבורג, אנטוני ודקובסקי:

לפני זמן מה נקנתה בשביל המיסיון הרוסי בארץ הקודש חלקת אדמה בשם בית שער בשטח 1511577.77 מ"ר. עלות הקניין – 18500 פרנקים, הכול מתרומות פרטיות, בלי הוצאות כספי המיסיון או האוצר. לשם מניעת חטיפת הקרקע נבנתה סביב החלקה חומה (בנייה יבשה), ולשם גישה נוחה נסללה דרך אל החלקה, המסתעפת מהדרך הראשית לחברון.

החלקה שייכת לכפר בית אומר של מחוז חברון ונמצאת בחצי דרך אל חברון, 20 מיל מירושלים. כל המסמכים הרשמיים נערכו כדין. הרישום נעשה במשרדי השלטון התורכי בחברון, מס' 23 באוגוסט 1903 (שנת היג'רה – 1319).

באמצע החלקה הזאת על ראש גבעה לא גבוהה נמצאות חורבות שבתוכן שרידי כנסייה עתיקה. במהלך חפירות השרידים האלה נתגלתה רצפת פסיפס עם כתובת יוונית וציורים סימבוליים. לפי מסורת מסוימת, במקום הזה היה ביתם של זכריה ואלישבע, הורי יוחנן המטביל, והזיהוי הזה מתאמת גם על ידי מפת הפסיפס שנמצאה במידבא.

מלבד ערך המקום הזה כמקום קדוש, הוא חשוב לנו, לרוסים, כמקום מנוחה לשיירות צליינים גדולות ההולכות מירושלים אל אלון ממרא. ומעבר לכך, החלקה הזאת יכולה בעתיד להביא למיסיון רווחים כספיים, כי קרקעה פורה ומתאימה לזריעה, **לנטיעות עצי פרי ולגפנים**.²²

בניית האחוזת לא הייתה קלה ומהירה – גם מצד התושבים הערביים וגם מצד השלטונות. תושבי המקום איימו על הפועלים, בנו טרסות לנטיעות שלהם על הדרך אל ההר, כרתו עצים בגן האחוזת ושפכו קרוסין אל תוך מכלי המים. באוגוסט 1904 פנה ראש המיסיון אל הקונסול הרוסי א"ג יאקובלב בבקשה להשיג אישור לבניית בית

19. תשע מאות זהובים לפי מקור אחר.

20. М. Магдалина (Корнилова) (ред.), *Святая Земля – Историко-культурный иллюстрированный альманах* 2, Русская духовная миссия в Иерусалиме 2012, стр. 116 (= הנזירה מגדלינה [קורנילובה] [עורכת], **ארץ הקודש – מאסף היסטורי-תרבותי** ב, מוסקבה 2012, עמ' 116). התרגום הוא שלי, וכך גם כל התרגומים מרוסית לאורך המאמר.

21. רוטוב (לעיל, הערה 16). הכותב מתבסס על ארכיון המיסיון הכנסייתי הרוסי (Архив Русской Духовной Миссии), תיקים 2079, 2081.

22. **ארץ הקודש** (לעיל, הערה 20).

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

קומתיים בן ארבעה עשר חדרים עבור הצליינים. אולם השלטונות העותמאניים התנגדו, ונימוקיהם היו שאין בבית זכר מקומות קדושים שאליהם באים הצליינים, שהחלקה מוקפת בכפרים מוסלמיים ושהדבר מונע את אפשרות הבנייה שם. ראשי המיסיון נזקקו להוכיח את הצורך לבנות בית לצליינים, אשר בדרכם מירושלים לחברון לא היה להם שום מחסה מהחום בקיץ ומהסופות בחורף. כך כותב הארכימנדריט לאוניד (סנצוב) בשנת 1904: "עקב חוסר מחסה, הצליינים שלנו סובלים מצרות צרורות שאי-אפשר לתאר אותן. למשל, השנה סופת שלגים פקדה את אורחת הצליינים שמנתה שש מאות איש בדרך מירושלים לחברון. אישה אחת מתה בדרך, וכמה אנשים טופלו בבית החולים".²³ פנייה זו כנראה הועילה, ובשנת 1904 החל ראש המיסיון, הארכימנדריט לאוניד, לבנות ליד שרידי הכנסייה הביזנטית את אכסניית הצליינים לאלף איש – בית גדול ושלושה בתינים. בשנת 1914 נשלמה בניית הבית הגדול; בתינים קטנים היו מוכנים כבר בשנת 1913.²⁴

יש לשים לב לציון "גן עצי פרי שאמור להפיק רווחים רבים" ולתיאור הקרקע כמתאימה לנטיעת עצי פרי העשויים להביא למיסיון רווחים כספיים. האם זהו הגן שעציו צולמו בשנת 1935 בידי חברי 'אל ההר'?

מדוע דווקא ב'גבעה הרוסית'?

מדוע מיקם המיסיון הרוסי את אכסניית הצליינים דווקא על גבעת דיר שעאר? התשובה הסבירה ביותר: האתר נמצא בחצי הדרך מירושלים לחברון (כפי שציין ראש המיסיון במכתב שהובא לעיל), ואורחות הצליינים שיצאו בבוקר מאחת הערים ביקשו לנוח במקום הזה ולאכול ארוחת צהריים. השערה זו נתמכת בהימצאות בית קפה ערבי בקרבת מקום – 'אל קושוק', פונדק באמצע הדרך מאל-קודס עד אל-ח'ליל. המקום

23. שם.

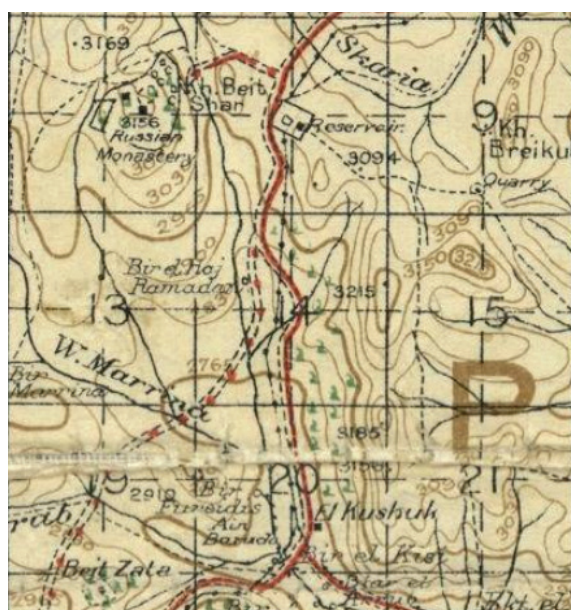
24. Н.Н. Лисовой и др., 'Сводный каталог русских недвижимостей в Святой Земле', в: Н.Н. Лисовой (ред.), *Россия в Святой Земле, Документы и материалы* 2, Москва 2000, стр. 705 (= נ"נ ליסובי ואחרים, 'הקטלוג המאוחד של הנדל"ן הרוסי בארץ הקודש', בתוך: Н.Н. Сафонов, 'רוסיה בארץ הקודש, מסמכים', ב, מוסקבה 2000, עמ' 705); 'Русская Духовная Миссия в Иерусалиме в 1921-1923 гг. по новым документам из архива Свято-Троицкой семинарии в Джорданвилле, США', в: Н. Скурат, И. Лудищев (ред.), *Русская православная церковь – Сретенская духовная семинария – Сретенский сборник* 2, Москва 2010, стр. 531, прим. 4 (= ד"ו ספונוב, 'המיסיון הכנסייתי הרוסי בירושלים בשנים 1921-1923 על פי מסמכים חדשים מתוך הארכיון של הסמינריון בג'ורדאנוויל, ארצות הברית', בתוך: נ' סקורט ו' לודישב [עורכים], **מאסף הסמינריון סרטנסקי אשר במנזר סרטנסקי** 2, מוסקבה 2010, עמ' 531, הערה 4).

היה עשיר במים – ליד 'אל קושוק' היו מעיינות עין-ברודה וביר-פורידים (ראו איור מספר 3). כך תיאררו אותו הנוסעים היהודיים בתחילת המאה העשרים:

לימין נמצאת ח'רבת בית זאכאריה... לימין נמצאת ח'רבת בית סאדיר,²⁵ אחרי עשרה דקים ירדנו לוואדי אל-אררוב הרחב, ואחרי עברנו רבע שעה הגענו אל הגשר; על ידו נמצא חאן.²⁶

בעצליים הוא מפיח אש בגחלים הלוחשות שבפינה ומגיש ספלוני קפה. אם תטעם מן הספלון ואם תדיחהו מעליך – שלם תשלם לו את הפרוטות. על ממכר קפה פרנסתו.²⁷

מבנה הח'אן חדל לשמש בתפקידו עם סלילת כביש המכוניות ונהרס בשנת 1985.²⁸ באתר דיר שעאר נמצאו בעת ההיא שרידי כנסייה ביזנטית²⁹ – פסיפסים עם

איור מספר 3: קטע ממפה צבאית בריטית בקנה מידה 1:40000 משנת 1918 (מתוך אוסף המפות על שם ערן לאור, הספרייה הלאומית). בתחתית התמונה מסומן מבנה בשם 'אל קושוק'. בחלק השמאלי העליון של התמונה מסומנים 'המנזר הרוסי' ו'ח'ר' בית שעאר'.

25. ח'רבת סאוור, היום – גבעת החי"ש ליד אלון שבות.
26. א"ש הירשברג בשנת 1910, מובא אצל עמית (לעיל, הערה 8), עמ' 13.
27. רחל ינאית בן-צבי, בערך בשנת 1910, מובאת אצל עמית (לעיל, הערה 8), עמ' 17.
28. ראו: עמית (לעיל, הערה 8), עמ' 17.
29. ראו: י' פלג, 'דיר שעאר', **חדשות ארכיאולוגיות** 112, 2000, עמ' 129; R. Greenberg, *Israeli archaeological activity in the West Bank 1967-2007*, Jerusalem 2009, p. 125; Y. Peleg, 'Deir Sha'ar', *Excavations and Surveys in Israel* 112, 2000, pp. 103*-104*.

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

כתובת ותמונות (ראו איורים מספר 4, 5).³⁰ לפי תיעוד מאוחר יותר, במקום אחר

איור מספר 4: כתובת מתוך הפסיפס של רצפת הכנסייה בדיר שעאר: [† Ὑπὲρ ἀν]τιλή[μψεως τ]ῶν καρποφ[ροῦν]των - - | - -] ο Κάσιων κ(αὶ) Ἰωάνν[ι]ς Ζαχα[ρίου] - - | κ(αὶ) Ἰω[άνν]ιν Αβέσομβον κ(αὶ) Ἰωάνν κ(αὶ) Ρ - - | - - α ἐτελιώθη τὸ ἔργον ἔτ(ους) - - נושאי הפרות... קאסיוס ואיואניס (בן?) זכרוס ואיואניס אבסובמוס ו... הושלם המפעל בשנת...]. (לקוח מתוך: *Supplementum Epigraphicum Graecum VIII*, 1937, no. 238.)

איור מספר 5: פרט מהפסיפס של הכנסייה בדיר שעאר (מתוך: פיליפ [לעיל, הערה 18], עמ' 11).

G.A. Barton, 'The Mosaic recently found at 'Ain 'Arrûb', *Journal of Biblical Literature* 30. 22 1, 1903, pp. 41-44; R.P. Germer-Durand, 'Bulletin', *Revue Biblique* 18, 1909, p. 333; L.H. Vincent, 'Les Ruines de Beit Cha'ar', *Revue Biblique* 12, 1903, pp. 612-614; M. Avi-Yonah, 'Mosaic Pavements in Palestine', *Quarterly of the Department of Antiquities of Palestine* II, 1932, pp. 136-181; A. Alt, *Palästina-jahrbuch* XXX, 1934, p. 76; A. Ovadiah, *Corpus of the Byzantine Churches in the Holy Land*, Bonn 1970, p. 29; Б.Г. Якеменко, "Раскопки движутся помаленьку..." – Архимандрит Антонин и археологические исследования на "Русском Месте" в Иерусалиме – страница из истории Российской библейской археологии, Москва 2009, стр. 83 "החפירות מתנהלות לאט לאט..." – הארכימנדרט אנטונין והחפירות הארכאולוגיות במגרש הרוסי בירושלים – פרק מתולדות הארכיאולוגיה המקראית הרוסית, מוסקבה 2009, עמ' 83; 'י' פלג, תופעת האיקונוקלסטיקה בכנסיות ובבתי כנסת ביהודה, עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ו.

בכנסייה הייתה כתובה בפסיפס המילה ΠΕΡΣΩ (פרסים).³¹ החוקרים השונים הספיקו לתעד את הפסיפסים, אך הם לא נשתמרו עד הזמן הזה:

בשנת 1903 נקנה ראש הגבעה על ידי המיסיון הרוסי, ומעל שרידי הפסיפס נבנה בית מיוחד. אבל אמצעים אחרים לשימור הפסיפס לא ננקטו. אחרי המלחמה [= מלחמת העולם הראשונה] הבית עם הפסיפס נהפך לדיר כבשים, לכן הפסיפס הושחת... בשנת 1935 ביקרתי באתר; הכתובת בפסיפס הושחתה כליל, לא נשאר ממנה שריד.³²

אם כן, נציגי המיסיון הרוסי באו למקום שהיה מוכר לעובדי אורח שהלכו בין ירושלים לחברון, מקום שבו עשו הפסקת מנוחה מאז ומתמיד. לאתר זה הייתה גם היסטוריה כנסייתית.

הנזיר לאזאר ופעילותו

בכתב עת רוסי בן הזמן יש גם מידע על גנן האחוזת:

בעת הקנייה הייתה זו גבעה שוממה. כל הקרקע הפורייה הובאה לשם על ידי צליינים, אשר יצאו מירושלים לחברון ליום או ליומיים, להשתחוות לאלון ממרא, אבל לפעמים נשארו בבית זכר לעבוד חודשים ארוכים.

כאיכר פשוט, כנזיר פשוט, ניהל הנזיר לאזאר³³ את בית זכר במשך שנים רבות, ובמשך זמן זה חפר בתוככי הגבעה מערכת מערות עם כנסייה תת-קרקעית, כנסיות זעירות ותאי מגורים לנזירים. מעשה הגבורה הזה ראוי לציון אפילו ביחס למתבודדים הגדולים של ימי קדם – אופימי הקדוש, חריטון הקדוש³⁴ ואחרים. לפי תכניתו של לאזאר, אמורה הייתה להיות במערות כנסייה זעירה על שם לאזאר הקדוש, כנסייה זעירה על שם הורי הבתולה מריה, כנסייה זעירה על שם הסתלקות הבתולה מריה, ובמרכז המערה – כנסייה גדולה על שם הקבר הקדוש. ליד הכניסה למערה חפר לאזאר תאי מגורים לו ולנזירים אחרים. המלחמה הגדולה [= מלחמת העולם הראשונה] לא אפשרה ללאזאר לסיים את עבודתו; נותר לחפור רק כמה עשרות מטרים כדי לפלוש את הגבעה כולה.³⁵

מערכת המערות נשתמרה יפה עד היום ותוארה על ידי חוקרים ישראליים.³⁶

31. ראו: פיליפ (לעיל, הערה 18), עמ' 15.

32. פיליפ (לעיל, הערה 18), עמ' 10-11, 14.

33. על שמותיו ראו להלן.

34. מערכת המערות על שם הנזיר חריטון נמצאת בסביבות היישוב תקוע.

35. Г. Лукьянов, 'О. Лазарь и его пещеры в Бейт-Захаръ', *Святая Земля – Журнал* 1936, 4, стр. 94-95 (= 'ג' לוקיאנוב, 'הנזיר לאזאר ומערתו בבית-זכר', *ארץ הקודש – כתב העת של המיסיון הכנסייתי הרוסי בירושלים*, 1936, גיליון 4, עמ' 94-95).

36. ראו: בן-שלום (לעיל, הערה 15), עמ' 138-148.

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

מי היה הנזיר לאזאר? לְאוֹנְטִי פִּיּוֹדוֹרובִיץ' סוֹדוֹמֹוִיִּקִין (Леонтий Фёдорович Судомойкин; 1.5.1932-13.6.1852) נולד בכפר אשא, אזור מיניאר, מחוז אופה ברוסיה. הוריו – פִּיּוֹדוֹר סְטֶפֶנוֹבִיץ' ופאודוסיה קונדרטייבנה – היו איכרים, והוא נרשם כבורגני (תושב העיר) בעיר ברנאול, מחוז טומסק שבסיביר. בשנת 1902 בא לארץ הקודש כצליין עם בת זוגו ונשאר במיסיון הרוסי. אשתו, מריה מירונובנה, חזרה לעיר ברנאול והתנזרה במנזר 'קזאנסקי'. אחד מבניו היה לימים דיאקון בכנסייה בכפר קאסטאנינסקויה שבמחוז טומסק. בשנת 1906 התנזר וקיבל שם לְבֶרְנֶטִי. אחרי מלחמת העולם הראשונה קיבל על עצמו נדר נזירות חמור – סכימה – עם השם לאזאר.³⁷

בכתב העת הרוסי נחשפים פרטים נוספים על האיש הזה:

הנזיר לאזאר היה אישיות מיוחדת. כשביקרנו בארץ הקודש לא פסחנו על דלתו במנזר בהר המשחה שבו הוא חי בשלווה לעת זקנתו. תמיד התפעלנו ממנו, אחד האישים הרבים שבנו את רוסיה הגדולה.

הוא נולד בסיביר המזרחית, במחוז אלטאי, שם התעשר כשהמציא ובנה טחנות רוח גדולות לפי התרשימים שלו. אחר כך קנה שטח שומם גדול בסביבות העיר ברנאול במחוז אלטאי וייסד שם אחוזה לתפארת. **הוא גידל שם תפוחים, אגסים, שיזפים – פירות שבדרך כלל אינם מבשילים באקלים הקשה של סיביר.** אנשי הבוטניקה ניסו לשווא לחקות את הצלחתו, עד שגילה להם את סודו המקצועי. בדרך כלל לבלוב עצי הפרי בסיביר היה נשחת באביב עקב קרה עזה ששררה בלילות, ואילו לאזאר הקיף את עצי הפרי עוד בחורף בגושי שלג גדולים שהפשירו באביב לאט מאוד, ועקב כך הבלבוב התחיל רק ביוני, כשחלפה כבר הקרה בלילות, והעצים הצליחו לבלב ולהניב פירות. רעיון פשוט וגאוני. היו לו 11 ילדים ונכדים רבים ולא נס לחו, אבל נזכר הוא בנשמתו ונסע עם אשתו אל ארץ הקודש, להשתחוות לקבר הקדוש. בירושלים שכנע את אשתו להתנזר, התנזר בעצמו³⁸ ונשאר בארץ הקודש.

המיסיון הרוסי הטיל עליו את משימת ניהול האחוזה החדשה בבית זכר שקנה המיסיון כמקום מנוחה לצליינים הרוסיים בדרכם מירושלים לחברון, לאלון ממרא. אחרי קבלות פנים רשמיות אצל הפטריארך של ירושלים ואצל ראש המיסיון הארכימנדרט, שבהן צליין רוסי פשוט לא ידע איך להתנהג, אורחת הצליינים של כמה מאות אנשים הייתה מגיעה לבית זכר בדרכה אל אלון ממרא, והנזיר לאזאר, איש מבוגר בעל זקן ענקי עם איקונה גדולה על צווארו, היה יוצא לקראתם ונושא נאום. מה הוא אמר – קשה לתאר, אבל הצליינים הרגישו שהוא מדבר כאחד מהם, כאחיהם. הצליינים בכו, תרמו יותר מאשר במקומות אחרים, והיו כאלה שנשארו לעבוד שם בשביל נשמתם.³⁹

37. ראו: **ארץ הקודש** (לעיל, הערה 20), עמ' 117.

38. מקור נוסף מכנה אותו "מועמד".

39. ראו גם את יומן המסע של צליין אחד משנת 1911, בתוך: **ארץ הקודש** (לעיל, הערה 20), עמ' 226.

במשך עשר שנים הקים הנזיר לאזאר בעזרת צליינים – איכרים רוסיים כמותו – על גבעה שוממה אחוזה למופת: **אלף עצי פרי**, כרם, גינת ירק, בית הכנסת אורחים גדול. מתחת לגבעה הוא חפר את מערותיו לפי תכנית מחושבת ומובנית.

המלחמה הגדולה [= מלחמת העולם הראשונה] הכריחה אותו לחזור לרוסיה. הוא השתקע במנזר ביזיוקוב שעל גדות נהר דנייפר ליד הים השחור, וגם שם החל בחפירת מערות לפי אותה תכנית.⁴⁰

אחרי המהפכה הקומוניסטית סבלו הנזירים מחוסר כול ומגזלות. מחמת הצפדינה נפלו כל שיניו של לאזאר. בוקר אחד⁴¹ נכנסו הבולשביקים אל המנזר, הוציאו את הנזירים אל השדה וציוו אותם לחפור לעצמם קברים. החל טבח אכזרי של כמה עשרות נזירים. הנזיר לאזאר נשאר אחרון. כשנכנס אל ערמת גופות הנזירים עברה בו מחשבה אחת: 'לא ייתכן שלא אראה עוד את הקבר הקדוש ואת ארץ הקודש'. ופתאום ראש הכנופיה, **שהיה דומה ליהודי לפי המראה**, הסתכל עליו ואמר: 'ואתה, זקן, לך אל אשר תרצה'. והוא הלך אל אשר רצה – לירושלים. והגיע. וחי במנזר בהר המשחה, שם קיבל על עצמו סכימה.⁴² הנזיר לאזאר הסתלק ב-1 במאי 1932, ביום חג הפסחא.⁴³

מפעל המערות של הנזיר לאזאר תוכנן כנראה בהשפעת 'ערי המערות הנזיריות' במקומות אחרים: בהר אתוס שביוון, בגבעה ליד קייב ועוד.

איור מספר 6: הנזיר לאונטי (לאזאר) סודומויקין (הצילום נלקח מתוך: לוקיאנוב [לעיל, הערה 35], עמ' 93).

40. מנזר זה היה ידוע במערכת המערות החצובה באבן קירטון עוד במאה השמונה עשרה.

41. בשנת 1918.

42. נדר הנזירות הסגפני ביותר.

43. Г. Лукьянов, 'О. Лазарь и его пещеры в Бейт-Захаръ', *Святая Земля – Журнал* 1936, 5, стр. 106-107 (= 'ג' לוקיאנוב, 'הנזיר לאזאר ומערתו בבית-זכר', *ארץ הקודש – כתב העת של המיסיון הכנסייתי הרוסי בירושלים*, גיליון 5, עמ' 106-107).

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

תשומת לב מיוחדת מעוררת מיומנותו של לאונטי (לאזאר) סודומויקין בשתילת עצי פרי ובטיפוחם. איש מיוחד זה יכול היה לצקת את היסוד לגינות עצי הפרי המבורכות של גוש עציון, ולגדל לראשונה בהרי יהודה עצי תפוח שכמעט קרסו מנטל פרותיהם.

דיר שעאר: רצף ההתפתחות

היום אם כן, אנו יכולים לתאר את תולדות האחוזה הרוסית בדיר שעאר. ב-1 במאי 1903 נקנתה הקרקע. בשנת 1904 נבנה בית הכנסת אורחים (שהיה ידוע למגיני גוש עציון כ'מנזר הרוסי'). וכך מתועדים חיי האחוזה בשנים הבאות:

בטיפול באחוזה נתקלו ראש המיסיון, הקונסול הרוסי והנזיר לברנטי בקשיים רבים, כפי שמעידים המסמכים בארכיון המיסיון הרוסי. בשביל בניית כל מבנה – החל מהשער וכלה באוצר תבן – היו צריכים לקבל אישור מהשלטונות התורכיים שהיה ניתן בקושי ובעצלתיים. הארכימנדיט לאוניד נצרך כמה פעמים להצהיר שאין באחוזה 'מבנים מרובים' ושום דבר לא נבנה שם,⁴⁴ וכל מה שנעשה הוא – ניקוי הקרקע ליד ביתני השומרים שנשארו מהבעלים הקודמים, ונטיעת זיתים, גפנים, תאנים ושקדים.⁴⁵

וכן בשנת 1911:

...בצד הדרך – אבן לא גבוהה עם כתובת רוסית שמראה דרך אל בית זכריה, אחוזת המיסיון הרוסי. אורחת הצליינים סרה מן הדרך, כי העת – עת ארוחת צהריים. אחרי כמה דקות הליכה במורד אל נְדִי עמוק, מתגלה לצליינים אחוזת בית זכריה. היא ממוקמת על גבעה משופעת שעליה נטועים עצי פרי שונים מכל אזורי כדור הארץ. סביב האחוזה – חומת אבן גבוהה עם שער ברזל כבד [ראו איור מספר 7]. על השער תלוי פעמון קטן

איור מספר 7: שער חומת האחוזה הרוסית בדיר שעאר. על השער ניתן לראות כתובת ברוסית: 'המיסיון הרוסי' (מקור התמונה אינו ידוע והיא נמצאת בארכיון לתולדות גוש עציון על שם דב קנוהל).

44. האמת היא שבאתר נבנה הרבה באותו זמן. אפשר להניח שהיו אלה הצהרות שקר לשלטונות התורכיים המושחתים.

45. **ארץ הקודש** (לעיל, הערה 20), עמ' 117.

שמזכיר לשכנים העוינים את ערנות הנזירים והעמלים. עכשיו הפעמון מברך את הבאים. בדרכים סלולות המוקפות בצפצפות צעירות מגיעים הצליינים אל בניין מבודד שעומד על ראש הגבעה. הבניין מכסה את שרידי הכנסייה העתיקה, ובו נמצא גם חדר אוכל זמני לאורחים, לנזירים ולעמלים. בצד הבניין, מימין לכניסה, ממוקם המטבח. בחדר הסמוך לחדר התפילה הוקם מוזאון קטן מחפצים עתיקים שנמצאו בעת עבודות הקרקע והבנייה. אחרי התפילה במקום הכנסייה הקדומה מתיישבים הצליינים ליד השולחנות, שם מחכה להם מרק חם ומים רותחים להכנת תה. צליינים מן השכבות הגבוהות של החברה מוזמנים לביתן יפה שנמצא לא רחוק מהמבנה הראשי ומיועד להיות אכסניה לראש המיסיון. במקום הגבוה ביותר של החלקה נבנה עכשיו בית גדול בן שלוש קומות שממנו נראים הנופים המרהיבים של כל הסביבה, אבל כעת נשלמו רק עבודות הבנייה. הריהוט חסר. בחלקה הרוסית נמצאים בשפע בורות מים עתיקים תת־קרקעיים; במקומות שונים מפוזרים עמודי אבן עם קפיטלים קורינתיים. בעת החפירות נחשפו שלדים רבים, המעידים על הימצאות יישוב קדום במקום הזה. הצליינים יוצאים מבית זכר דרך השער האחורי בליווי האב מקסים אשר גר בצד הדרומי של החלקה במערה שחצב במו ידיו. כך הצליינים מקצרים את דרכם אל כביש חברון...

איור מספר 8: בית זכר – מראה כללי של ההתיישבות הרוסית (באדיבות ארכיון מוזאון תולדות הדתות ברוסיה; מופיע גם ברשת: <http://palestina.indrik.ru>, תמונה מספר 5713).

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

בדרך חזרה, אחרי הלינה, התפילה והתה, סוקרים הצליינים את אחוזת בית זכריה, את מבני המשק, את עצי הפרי והכרמים, את המערות ואת בתי הבד העתיקים.⁴⁶

ובשנת 1912:

ברשות המיסיון הרוסי נמצא... בבית זכר – חלקת אדמה עם **גן עצי פרי יפהפה**, עם בית קומתיים להכנסת אורחים, עם המבנה בחצר המכסה את הפסיפס העתיק, ועם מערכת המערות – פרי עמלו חסר המנוחה של חבר המיסיון לְבֶרְנֶטִי.⁴⁷

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוכרחו כל נתיני רוסיה לעזוב את ארץ ישראל, כיוון שרוסיה הייתה במצב מלחמה עם תורכיה. זרם הצליינים פסק והמנזר שם. רוב הקרקעות של המיסיון הרוסי נתפסו על ידי השלטונות העותמאניים. בעקבות קבלת המנדט על ארץ ישראל הועברו הקרקעות האלה לשלטונות הבריטיים, אשר שילמו לכנסייה הרוסית דמי חכירה.⁴⁸ אולם בית זכר נעלם מעיני העותמאנים ועקב כך לא נתפס על ידי הבריטים. הכנסייה הרוסית המשיכה להחזיק באחוזה.

מן השנים הבאות יש רק פירוור מידע: בפברואר 1922 שולם המס על [קרקעות]⁴⁹ אחוזת בית זכר, 1309 פיאסטרים.⁵⁰ באפריל 1922 שולם לוועדת המשפט על [העברת הבעלות של] אחוזת בית זכר [על שם המיסיון הרוסי]⁵¹ – 106 פיאסטרים.⁵²

46. A.A. Дмитриевский, 'Праздник Св. Троицы на Сионской горе у Дуба Мамврийского в Хевроне', *Сообщения Императорского Православного Палестинского Общества* XXII (III), 1911 (= א"א דמיטרייבסקי, 'חג השילוש הקדוש ליד אלון ממרא בחברון', **ביטאון החברה הממלכתית האורתודוקסית לפלסטינה** 22/3, 1911). המקור ניתן לקריאה ברשת: http://palomnic.org/oh/sz/6_06_09.

47. В.И. Протопопов, *Прежде и теперь – Из быта русских паломников в Палестине*, 1912 (Санкт Петербург) (= ו"י פרוטופופוב, **אז ועתה – הווי הצליינים הרוסיים בפלסטינה**, סנקט פטרבורג 1912). המקור ניתן לקריאה ברשת: <http://www.ippo.ru/palomnichestvo/prezhde-i-teperj.-iz-byta-russkih-palomnikov-v-palestine-4.html>.

48. С. Баталден, 'Судьба 'мускобиа' המפורסמת ברחוב יפו בירושלים. ראו: *Палестинский сборник русского землевладения во время палестинского мандата*, 95, 1993, стр. 3-7 (= ס' בטלדן, 'גורל הנדל"ן הרוסי בפלסטינה בזמן המנדט', **מאסף פלסטיני** 95, 1993, עמ' 3-7).

49. עד שנת 1937 הארגונים הדתיים שילמו מסים גבוהים על הקרקעות שבבעלותם, אף אם הקרקעות האלה לא הניבו רווחים כספיים. ראו: *Хроника, Святая Земля – Журнал Русской Духовной Миссии в Иерусалиме*, 1937, 11, стр. 259 (= 'דברי הימים', **ארץ הקודש – כתב העת של המיסיון הכנסייתי הרוסי בירושלים**, 1937, גיליון 11, עמ' 259).

50. ספונוב (לעיל, הערה 24), עמ' 562.

51. השחזור על סמך רשימות שכנות באותו ספר חשבונות.

52. ספונוב (לעיל, הערה 24), עמ' 567.

נסביר את המידע הזה. כפי שנזכר לעיל, בית זכר נקנה בתחילה ונרשם על שם ג'נ חלבי, מתורגמן המיסיון, מאחר שלפי חוקי האימפריה העותמאנית אסור היה לאזרחים זרים לקנות קרקעות. מאוחר יותר הועברה הבעלות לראש המיסיון. בשנת 1922 נוצר צורך לשנות את הרישום: ראש המיסיון, שהיה כומר ונזיר, נפטר ב-1918, ולנזיר אין יורשים, אלא אם כן כתב צוואה. כדי שהקרקע לא תהיה הפקר היא נרשמה על שם המיסיון; אולם התברר שמוסדות הכנסייה היו צריכים לשלם מסים רבים על הקרקעות, אף שלא השתמשו בפועל בקרקע. ההקלה באה רק בשנת 1937, כששלטונות המנדט פטרו את כל מוסדות הדת מתשלום מסים על קרקעות. בשנת 1934 חקר ש"צ הולצמן את בניין 'המנזר הרוסי' ושיכן בו את פועלי חברת 'אל ההר' שהועסקו בהכשרת קרקע ובמשתלה שהוקמה במקום.⁵³ הולצמן, שהיה בעברו פרדסן שעסק בהבאת זנים חדשים של פירות לארץ,⁵⁴ ראה את עצי הפרי שנמצאים במקום והם משכו את תשומת לבו. כך מספר י"צ רקובסקי, שותפו של הולצמן בחברת 'אל ההר':

בשטח הכנסייה הרוסית מצאנו עץ פיסטוק-חלבי בגובה עשרה מטר, שהיו עליו ממש אשכולות פרי. שאלנו את הנזירים, והם אמרו שהעץ נמצא פה מאז ומעולם. החלטנו לשתול במקום עצי פיסטוק. שלחנו לסוריה את ברוך צ'ז'יק ואת פנחס שניאורסון⁵⁵ שיביאו עצי פיסטוק.⁵⁶

ניתן לשער במידה גדולה של סבירות, שאותו עץ, עליו אמרו שהוא "נמצא פה מאז ומעולם", הוא אחד מהעצים שנטע בזמנו הנזיר לאזאר. כפי שכבר ראינו לעיל, הושם דגש בפרסומי חברת 'אל ההר' על הפוטנציאל הכלכלי המבטיח שיש לאפשרות לגדל עצי פרי באזור כפר עציון. במסגרת המאמץ השיווקי, שמטרתו הייתה לשכנע אנשים לרכוש חלקות אדמה, נערך במקום סיור עיתונאים בשנת 1934. כך תואר האירוע בעיתוני התקופה:

ביום ד' ב' דחיה"מ סוכות התכנסו על פי הזמנות מיוחדות עיתונאי ארץ ישראל ובאי כח העתונות של חו"ל לפגישה הנערכת על ידי חברת 'אל ההר' בכפר עציון. לאחר הטיול עברו למנזר המוקף גן פירות יפה, וע"י שולחנות ערוכים בטוב טעם קדם מר הולצמן את המשתתפים בברוכים הבאים.⁵⁷

53. ראו: בן-יעקב (לעיל, הערה 1), עמ' 26-27; ז' ענר, 'הולצמן – האיש שנתן את שמו לגוש עציון', בתוך: **גוש עציון מראשיתו עד תש"ח** (לעיל, הערה 1), עמ' 54-55, 60.
54. הולצמן הביא לארץ, בין השאר, את הפומלה וזנים של בננות. ראו: ענר (לעיל, הערה 53), עמ' 61.
55. שימש בזמנו כסגנו של טרומפלדור בתל חי. היה מנהל העבודה ודמות מרכזית בחברת 'אל ההר'.
56. צ' אילן, 'השותפים של הולצמן', בתוך: **גוש עציון מראשיתו עד תש"ח** (לעיל, הערה 1), עמ' 66.
57. עיתון **דאר היום**, 23.9.1934.

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

בקבלת הפנים שנערכה לעיתונאים בחצר 'המנזר הרוסי', הוכנה תצוגה של פרות משומרים כדי להדגים את התאמתו של האזור לגידול עצי פרי (ראו איורים מספר 9, 10). נמצאנו למדים שש"צ הולצמן ניצל את גן עצי הפרי של הנזיר לאזאר כחלק ממאמץ ההסברה שנועד לקדם את תכניתו לבניית כפר עציון.

איור מספר 9: צנצנות פרות משומרים בתצוגה שנערכה בחצר 'המנזר הרוסי'. התצוגה נערכה לכבוד העיתונאים שהובאו לסיור במקום בסוכות תרצ"ה. התמונה לקוחה מעיזבוןנו של ש"צ הולצמן (באדיבות הארכיון לתולדות גוש עציון על שם דב קנוהל).

איור מספר 10: שולחן ועליו פרות משומרים בתצוגה שנערכה בסוכות תרצ"ה בחצר 'המנזר הרוסי'. הילד שבתמונה, דב דפנאי, שאביו היה אחד הפועלים של חברת 'אל החר', התגורר עם משפחתו במנזר. התמונה לקוחה מעיזבוןנו של ש"צ הולצמן (באדיבות הארכיון לתולדות גוש עציון על שם דב קנוהל).

לאחר שבמאורעות 1936 נטשה חברת 'אל הר' את האזור, האזכור ההיסטורי הבא שאנו מוצאים על המקום הוא משנת 1938:

נובמבר 1938 – לאחוזת בית זכר נכנסו חיילים בריטיים. האחוזה הזאת נמצאת במקום שומם, בין ירושלים לחברון, ובזמן האחרון הותקפה כמה פעמים על ידי לסטים.⁵⁸

פעילות הצבא הבריטי בדיר שעאר מתועדת במגילת ההיסטוריה של החטיבה ששירתה באזור (ראו גם איורים מספר 11, 12):

Towards the end of October [1938] the Battalion was relieved of their post on the Jerusalem-Jaffa pipeline, and "A" Company, relieved later by "D" Company, established a new post at Deir Sha'ar, about halfway between Bethlehem and Hebron, which considerably assisted in the control of and prevention of sabotage and blocking of the road... The weather had now become cold and we had had a fall of snow.

Locations were now as follows:

Bethlehem. "C" Company and rear Bn. H.Q.

Hebron. H.Q., "A" Company and H.Q. Company. "B" Company (Quarantine Hospital).

Deir Sha'ar. "D" Company.⁵⁹

השנים 1943-1948 בתולדות דיר שעאר נסקרו היטב במאמרים ובספרים על הקרבות בגוש עציון.⁶⁰ בזיכרונות ילדי הגוש מתוארים כמה נזירים שחיו בקומה השנייה של מבנה האכסניה עם כל האביזרים הדתיים שלהם.

איור מספר 11: חיילי הגדוד הראשון של חטיבת וורסטרשייר מותחים חוטי תיל סביב מבנה האכסניה הרוסית בדיר שעאר בשנת 1938 (הצילום נלקח מהאתר של החטיבה [להלן, הערה 59]).

⁵⁸. 'Хроника', *Святая Земля – Журнал Русской Духовной Миссии в Иерусалиме* 1938, 11, стр. 227 (= 'דברי הימים', **ארץ הקודש – כתב העת של המיסיון הכנסייתי הרוסי בירושלים**, 1938, גיליון 11, עמ' 227).

⁵⁹. http://www.worcestershireregiment.com/bat_1_palestine_1938_39.php.

⁶⁰. ראו לעיל, הערה 1.

בית שעאר, הנזיר לאזאר והפעילות הרוסית בהרי גוש עציון במחצית הראשונה של המאה העשרים

לאחר המלחמה תוארו הדברים כך:

אחרי הפסקת האש הראשונה... הקרבות היו מוצלחים ליהודים ולא מוצלחים לערבים. הערבים כבשו רק את העיר העתיקה של ירושלים וכמה מושבות יהודיות קטנות. אחת מהן נמצאת באמצע הדרך מירושלים לחברון, ליד אחוזת המיסיון בית זכר. כך הפכה אחוזת בית זכר מגן פורח למדבר שומם.⁶¹

כל המבנים על הגבעה נהרסו עד היסוד, העצים נעקרו. לאחר מלחמת ששת הימים הוקם על הגבעה בסיס צבאי – המשמש כיום את חטמ"ר עציון. בשנות השבעים מכר המיסיון הרוסי את אדמות בית זכר לקרן הקיימת לישראל, ועליהן ניטעו הכרמים של כפר עציון.

סיכום

על סמך כל הנאמר, אפשר לתאר בראשי פרקים את השתלשלות האירועים בהקמת המתחם הרוסי וגלגוליו. כל מאורע התרחש בעקבות מאורע קודם, ואנו נציין בכל שורה את הגורם (באותיות נוטות) ואת הנגרם (באותיות עבות):

- במחצית הדרך מירושלים לחברון, באל-ערוב, הוקם **ח'אן** ובית קפה ערבי.
- בקרבת **ח'אן**, במקום הרגיל למנוחת אמצע הדרך, נוסדה **אכסניית הצליינים** הרוסיים.
- באכסניה נשתל וטופח **גן עצי פרי** גדול.
- האכסניה שימשה כנקודת אחיזה אירופית יחידה בגב ההר, ולכן הוקמה לידה **תחנת המשטרה הבריטית** ונבנו בסמוך אליה ברכות מים.
- ליד המשטרה הבריטית, בתקווה להגנתה, נוסד היישוב **מגדל עדר**.

איור מספר 12: מבנה האכסניה הרוסית בדיר שעאר בשנת 1938 או 1939 (הצילום נלקח מהאתר של חטיבת וורסטרשייר [לעיל, הערה 59]).

61. 10-11, 1949, *Православная Русь*, 'Святые места и война в Палестине', Православный, (= האורתודוקסי, 'המקומות הקדושים והמלחמה בפלסטינה', **רוסיה האורתודוקסית** 1949, גיליון 11-10). המקור מצוטט לפי הפרסום ברשת: [http://www.portal-credo.ru/site/?act=](http://www.portal-credo.ru/site/?act=monitor&id=653)

- הגנים הפוריים של האחוזת הרוסית וקרבת המשטרה הבריטית משכו את תשומת לבו של ש"צ הולצמן. הוא קנה את קרקעות חברת 'זכרון דוד' והחל בתכנון גוש עציון.
 - במבנה האכסניה שיכול היה להכיל עד אלף איש התמקם הצבא הבריטי.
 - על אדמות ש"צ הולצמן הוקם שנית גוש עציון.
 - ניסיון הנוכחות הצבאית במבנה האכסניה יכול היה לשכנע את אנשי גוש עציון במלחמת העצמאות לתפוס אותו ולהחזיקו כמשלט.⁶²
 - לאחר כיבוש המקום על ידי הירדנים הוקמה במקום המשטרה הבריטית תחנת המשטרה הירדנית ('מיקי-מאוס').
 - אחרי מלחמת ששת הימים קם לתחייה גוש עציון, ובגבעת דיר שעאר על מגרשי המשטרה הירדנית הוקמה חטמ"ר עציון.
- גוש עציון זוכה היום לתהילה בין השאר הודות למטעי הדובדבנים והגפנים של הקיבוצים כפר עציון ומגדל עוז, יסוד החקלאות היהודית באזור. עלינו לזכור, אם כן, את חלוץ הנטיעות באזור, והאדם שהוכיח את כשירותה של אדמת הרי יהודה לעצי פרי – הנזיר לאזאר. ואם ניזכר בקטע מזיכרונות הצליינים שהבאנו לעיל: "סוקרים הצליינים... את המערות ואת בתי הבד העתיקים"⁶³ – נוכל לזקוף לזכותו של הנזיר לאזאר גם את רעיון בית ספר השדה כפר עציון...

62. אין לנו עדויות על הלך מחשבה זה. המנזר הרוסי נתפס כדי לנטרל פגיעה ערבית מהאזור אחרי הקרב בג' בשבת תש"ח. 'מוש', מפקד כוחות הגוש, רצה להחזיקו כמשלט המזרחי החולש על הכביש לירושלים; אולם אין זה מן הנמנע שאוהזי המנזר ב-1948 זכרו את היחידה הבריטית ששכנה שם ב-1938.

63. פתח למערכת המערות של לאזאר נמצא במערת בית הבד הביזנטית. ראו: בן-שלום (לעיל, הערה 15), עמ' 148-138.